

2863 Ичимликларни текшириб ўз қўли билан тайёр-
ласа,

Ўзи беркитиб, **тамға** уриб қуйса [5].

тамға - tamg'a - 1 клеймо, тавро; знак, примета, метка, пометка; фабрика ~си клеймо фабрики; ~ солмоқ (или босмоқ) клеймить; таврить; помечать, ставить метку; 2 герб; 3 уст. печать; 4 ист. тамга; 5 перен. след, отпечаток; чехрасида там-гусса ~си отпечаток грусти на лице

Тамга — тюркского происхождения, родовой фамильный знак, печать. Как правило, потомок определённого рода заимствовал тамгу своего предка и добавлял к ней дополнительный элемент либо видоизменял её.

В данном фрагменте в русском языке используется приём транслитерации и является заимствованным словом. В английском переводе используется метод эквивалента, а именно лексема *seal*, что переводится как «печать».

Лексемы *ябгу*, *югруш*, *эльбек* передаются на русский и английский языки посредством транслитерации, поскольку реалии, обозначающиеся данными наименованиями, отсутствуют в русском и английском языках:

4065 **Ябгу** ли кто станет, **югрушем**, **эльбеком**,*

Литература

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. — М.: Р.Валент, 2009, -С. 360.
2. Чернов Г.В. К вопросу о передаче безэквивалентной лексики при переводе советской публицистики на английский язык // Ученые записки 1-го МГПИИЯ. — М.: 1958. Т. XVI. — С. 223.
3. Yusuf Khass Hajib. Wisdom of Royal Glory // Translated, with an Introduction and Notes, by Robert Dankoff. Chicago and London. The University of Chicago Press, 1983.
4. Юсуф Хас Хаджиб Баласагуни. Благодатное знание // Перевод С.Н. Иванова. — М.: "Наука", 1983, -С. 560.
5. Юсуф Хос Хожиб. Кутадгу Билиг. Саодатга йўловчи билим // Перевод Қ.Каримов. — Тошкент: "ФАН", 1971, -С.956.

РЕЗЮМЕ

Юсуф Хос Хожибнинг "Кутадгу билиг" асари ҳозирги кунда ҳам долзарблигини йўқотмаган, бу турли соҳалар олимлари, шу қаторда тилшуносларнинг ҳам қизиқишини оширмоқда. Ушбу мақолада Калам, Вазир, Чигил, Човган, Тамга каби лексемаларнинг рус ва инглиз тилларига таржима қилиниши таҳлил қилинади. Қиёслаш учун С.Н.Ивановнинг русча таржимасидан парчалар ва Роберт Данкоффнинг инглиз тилидаги таржимаси ишлатилади.

РЕЗЮМЕ

Произведение Юсуфа хос Хожиба «Кутадгу билиг» не теряет актуальности и в настоящее время, вызывая к себе интерес учёных разных сфер, в том числе и лингвистов. В данной статье рассматривается передача на русский и английский языки таких безэквивалентных лексем, как калам, визир, чигиль, човган, тамга. Для иллюстрации приводятся фрагменты русского перевода С.Н.Иванова и английского перевода Роберта Данкоффа.

SUMMARY

The work of Yusuf hos Khojib "Kutadgu Bilig" does not lose its relevance at the present time, arousing the interest of scientists of various fields, including linguists. This article discusses the translation of such equivalent lexemes as Kalyam, Vezir, Chigil, Chovgan, Tanga into Russian and English. For illustration, are provided in the article fragments of the Russian translation by S.N. Ivanov and the English translation of Robert Dankoff.

Ж.ИЗБАСҚАНОВ ПОЭЗИЯСЫНДА ТЕҢЕҮЛЕРДИҢ СТИЛИК ҚОЛЛАНЫЛЫҰЫ

З.М.Қазымбетова - оқытушы

Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты жанындағы академиялық лицей

Таянч сўзлар: лира, киёмий образ, ўхшатиш, ўхшатишнинг шакли, лексик-грамматик, лексик-семантик усуллар, бадий образ, деталь, эмоционал-экспрессив ёндашув.

Ключевые слова: лира, сравнительный образ, аналогия, форма аналогии, лексико-грамматический, лексико-семантические методы, художественный образ, детализация, эмоционально-экспрессивный подход.

Key words: lyre, comparative image, similar, analogy form, lexical and grammatical, lexical and semantic methods, artistic image, detail, emotional expressive approach.

Ўзбекстан ҳам Қарақалпақстан халық шайыры, Бердақ атындағы мәмлекетлик сыйлықтың лауреаты, бүгінгі қарақалпақ поэзиясының көрнекли ўәкили Жийенбай Избасқановтың поэзия майданында дөреткен сезимлерге толы лирикалары бүгінгі кең жәмийетшилик тәрәпинен жоқары баҳаланбақта. Шайыр қосықларының инсан жүрегине жетип барыўының себеби онда айрықша талант барлығы, сондай-ақ, сөз қорының байлығы, қыялларының ушқырлығында.

Шайыр поэзия қуштарларына өзиниң рәңбәрең тәбият лирикасы, ойшыл хәм сезимталлы қатарларға толы поэмалары менен кеңнен таныс. Шайыр таланты жоқары баҳаланып атырған бүгінгі күнге шекем ол узақ хәм машақатлы жолды басып өткен. Шайырдың биринши қосықлар топламы «Тулпар ҳақында баллада» атамасында 1975-жылы жарық көреді. Бүгінгі күнге шекем шайырдың 18 атамада қарақалпақ, рус

хәм өзбек тиллеринде поэтикалық китаплары басылып шықты [6]. «Лирика дәптеринен», «Өмирге қуштарлық», «Жаз өткенде...», «Мухаббат лирасы», Мухаббаттың алмаз қырлары», «Мен күткен күн», «Ақ қуслар» хәм т.б поэзиялық топламлары поэзия қуштарларының кеўлинен орын алған.

Ж.Избасқанов шығармаларының тили жүдә қурама-лы хәм онда көркем сүүретлеу қуралларынан шебер пайдаланылған.

Көркем шығармалардың лингвопоэтикалық аспекте үйренилиўи-хәзирги қарақалпақ әдебияты хәм тилиниң раўажланыўына қосылған үлкен үлес болып табылады. Бул тараўда қарақалпақ тили хәм әдебиятында Д.Насыров, Ш.Абдиназимов, Б.Генжемуратов, Қ.Оразымбетов, Қ.Жәрімбетов, Г.Қарлыбаева хәм тағы басқалар өзлериниң илимий пикирлерин бирқатар илимий мийнетлеринде бере алған [1].

Бул мақаламызда Ж.Избасканов лирикаларындагы теңеүлердің колланылыуына тоқтап өтеміз.

Шайыр Ж.Избасканов өз лираларында теңеүлерден жүдө шебер пайдаланған халда олардың көркемлик дәрежесин және де өсирген. Есап сансыз теңеүлер хэм олардың орынлы колланылыуы шайырдың шеберлиги есапланады. Шайыр теңеүлеринде формалык, лексика-грамматикалык хэм лексика-семантикалык өзгешеликлер айкын сезилип турады [2].

1. Формалык жақтан Ж.Избасканов шығармаларында теңеүлер төмендегише берилген;

1. –дай//дей, –тай//тей қосымталы формада жасалған теңеүлер:

Қозындай сексеуілдің, Ғыжлаған хәррегенлер. Шыдаптай шаққан эсери, Сызлаған хәррегенлер [4].

2. мисли, мегзеп, яңлы, киби сыяклы тиркеуишлер арқалы жасалған теңеүлер:

Гүмис мисли реңге оранып, Үнсизликке батар әти-рап та. Көкиректеги сағыныш-аралық, Толып қалды мың-мың жапыраққа [4].

Көзин алмай пәтлі ағыстан, Бәлент жағыстан-Әх, тауысқа мегзеп ол турды, Дәрә бойын өзи толтырды [4].

3. –ғандай//гендей, –қандай//кендей қосымталы хал фейилден жасалған теңеүлер :

Жер сийнесин сөткендей, Аштырмайды көзиңди [4].

4. «усар» көмекши фейили арқалы жасалған теңеүлер:

Жасыл майса теңизге усар, Тербеледи ол хэм жан сала, Тербелиси сулыұ қанишама! [4].

5. Хешқандай қосымтасыз лексика-семантикалык усыл арқалы жасалған теңеүлер:

Апрель аспанын, Бултар қаплады.

Хәм гүлдирмама, Тынбай датлады [4].

6. Интонация арқалы да жасалған теңеүлер:

Сен-көнлимнің шуғласы! Сағынышымның сырласы... Дәртим-ышқы дүньясы, Өзге дүнья жоқ менде [4].

II. Ж.Избасканов лираларында теңеүлер лексика-грамматикалык жақтан төмендегише жасалған;

1. Анык атлык пенен анык атлык теңелген.

Сениң гүлдей түр-түсиң, Белиң болса бир қысым! [4]

Бул қатарларда «ярдың түр-түси» менен «гүлдің түр-түси» қатар қойылған.

2. Қыялы атлык анык атлыкқа теңелген.

Сулыұ қыздай... Қыс-аппақ. Мисе тутпай боранын, Алсам деймен қушақлап, Қалмаған соң қарарым! [4]

Бул қатарларда қыялы атлык «қыс» анык атлык «қыз» бенен теңелген.

3. Анык атлык қыялы атлыкқа теңелген.

Мен-бәхәрмен. Он сегизге толған сулыұдай . Әлем гүллейтуғын мәхәлмен [4].

Анык атлык «адам» қыялы атлык «бәхәр» ге теңелген.

4. Қыялы атлык пенен қыялы атлык теңелген.

Татлы пайытлар болған тәслим, Көрген түстей жазың да, Күн шағырайып алтын паслың, Еслетеди базында [4].

Қыялы атлык «жаз» және бир қыялы атлык «түс» пенен теңелген.

5. Бетлик атлык бетлик емес атлыкқа теңелген.

Гәпти ийлеп, шыйырмай, Хәр жерден бир шатпақлап, Үзип кеткен сыйырдай, Жүрипти ол батпақлап [4].

Бул қатарларда бетлик атлык «шайырсымақ адам» бетлик емес атлык «сыйыр» менен теңелген.

6. Бетлик атлык және бир бетлик атлык пенен теңелген.

Хасыл жыйнап болған дийқандай, Әбден толқып отырман енди. [4].

Бул қатарларда бетлик атлык «хасыл жыйнап болған дийқан» және бир бетлик атлык «өз қосығын дөреткен шайыр» менен теңелген.

7. Бетлик емес атлык бетлик атлыкқа теңелген.

-Бар ма өмир бойы нитпес әрманың? Ғамгүн ашықлардай, бирақ, гүнасыз, Шырайы келискен сәрүйи таларым, Неге шақаңызды ийип турасыз? [4].

Бетлик емес атлык «сәрүйи талар» бетлик атлык «ғамлы ашық» қа теңелген.

8. Бетлик емес атлык бетлик емес атлык пенен теңелген.

Анаў жарматас көринер, Желқом яңлы азарып [4].

. Бетлик емес атлык «жарматас» және бир бетлик емес атлык «желқом» менен теңелген.

Жийенбай Избасканов лираларында сезимлер сүүретлеуден үстем турады. Деген менен, ол ойларын жоғалтпастан, өз пикирин анык хэм сезимталлы жеткере алады. Шайыр өз лираларында теңеүлерден көширмели усылда жүдө шебер пайдаланған [3]. Әсиресе, оның жыл мәүсимлерине байланыслы пайда болған теңеүлери басқа шайырлардың дөретпелеринен оның дөретпелерин ажыратып турады.

Шайыр пасыллардың бирин адамдағы жасарыу, сулыұланыу, толысыу, күшке ениу сыяклы өзгерислерди беріу ушын пайдаланған болса, екіншисин адамның айралык дәрти, ойланыуы, толғаныуын беріу ушын пайдаланады. Ал, үшіншисин адамның қорқынысқа түсиу, қыйналыу, қәуетерлениу сыяклы характерлерин ашып беріу ушын пайдаланған.

Ж.Избасканов өз дөретпелеринде бәхәр паслы, хәтте оның айларының хәр бирине шебер теңеүлерди келтире алған.

Мен-бәхәрмен. Он сегизге толған сулыұдай, Әлем гүллейтуғын мәхәлмен[4].

Бул қатарларда тәбияттың жан ениуі, сулыұланыуы менен қыздың жасына толып және де гөззалланыуын бир қатарға қояды.

Бәхәр хэм ондағы айларды инсан өмиріндегі ең татлы сезим-ышқының кирип келиуі хэм кеуілге орнауы менен теңеген. Мысалы:

Әй, Жийенбай , мына қарлы қыстан соң,

Қәне енди, **ышқ паслындай-март** келсе?!... [4].

Бәхәр паслынан рәхәтлениу, оны суық қыстан соң асығыслык пенен күтиу сезими жаңадан шертилген саздан рәхәтлениу, күтилген саздың дөрегенинен зауықланыу менен байланыстырылады. Мысалы:

Апрель жаңбырындай жағымлы, Шөл- кәлбиме синеди сазлар.

Тебирендирер мениң жанымды, Сөйтип, әбден ерите жазлар. [5]

Шайыр Ж.Избасканов гүз паслына өз алдына көбирек итибар береді. Гүз мәүсмин инсан кеулиндегі айралык, сағыныш, хошласыу сезимлери менен қатар қойған.

Мысалы: Көкирегим қаңырап мениң де, **Кепкеніндей гүзги сайлардың.**

Тәуір-ақ дәртли жүргенимде, Бахыт таппай қайта айландың. [4].

Бул қатарларда гүздегі сайлардың кебиуі яр кеулинің сағынысқа толыуы менен теңлестирілген.

Ал, мен билмей турман **гүздің қыялын,**

Жигит билмегендей қыздың қыялын [4].

Бул қатарларда гүз паслының өзгермели келиуі менен қыз қыялының да өзгермели келиуі айтылған.

Гүздегі элементлер де шайыр нәзеринен сыртта қалмаған.

Көп күткен жаңбырдай, Лирам-таллардың

Жапырақлары менен бирге төгилер... [4].

Бул қатарларда көп күтилген гүздегі жаңбыр менен көп ойланып дөретілген қосық қатар қойылған.

Өтпектесиз шақмақтай зыңлап, Өмиримнің өткеллери. [4].

Бул қатарларда гүздегі шақмақтың тез шағыуы менен өмірдің тез көзді ашып жумғанша өтіуі қатар қойылған.

Жапырақлардай шырайы ушты,

Хұўлеп қалған көңіл-бағымның. [4].

Бул қатарларда гүздегі жапырақтың солғын халға түсіуі хижранлы инсанның дәртін асыуы, нәтижеде солғын кейпийтте болуы менен теңлестірілген.

Әзийсим, сен басқаларға бол әрман,

Күлки мәңгі айрылмасын жүзіннен,

Сен болмасаң сарғайман, соларман,

Жапырақлардай шақасынан үзілген [4].

Бул қатарларда гүздегі шақасынан үзілген жапырақ пенен ярынан айырылған ашық қатар қойылған.

Шайыр Ж.Избасқанов қыс мәусимін инсан өміріндегі қәуетер, жатсыныу, тәшүишлениу сыяқлы сезімлері менен қатар қойса, оның тийкаргы элементи болған қардың кеуіл пәклигі, гирбиңсизлігі менен тең екенлігін көрсетеді.

Тәшүиш салар **январдың леби, Жат алақандай** [4].

Шайыр бул қатарларда жақында келген январдың таныс болмаған сууық лебин таныс емес жат алақанға мезеткен.

Қыс қарындай борап келгенде, Бир басыңа небір ғәремет, [4]

Шайыр бул қатарларда инсан басына бирден күтілмегенде түскен күлпет пенен борап келип қалған қарды қатар қойған.

Бул-әйемгі Эол тарындай,

Бәлки, Тәңирим садасы шығар?!

Жыр-гирбиңсиз қыстың қарындай,

Бурқасынлап –қуып, басылар... [4].

Әдебиетлар

1. Абдиназимов Ш. Лингвопоэтика. – Нөкис: 2019, 24-б.

2. Абдиназимов Ш. Бердақ шығармаларының тили. –Ташкент: 2006, 164-б.

3. Оразымбетов Қ. Хәзирги қарақалпақ лирикасында көркем формалардың эволюциясы хәм типологиясы. –Нөкис: 2004.

4. Избасқанов Ж. Ақ қулар. –Нөкис: 2014.

5. Избасқанов Ж. Мухаббат лирикасы. –Нөкис: 1992.

6. Қайыпов Ә. Жийенбай хәм апрель жаңбыры... – Нөкис: 2019.

Бадиий асар тилини ұрганувчи – «лингвопоэтика» филологик йўналишнинг янги бўлими сифатида ривожланмоқда. Бадиий асарнинг поэтик тили барчани қизиқтира олган, бутунги лингвопоэтиканинг асосий ўрганиш объектидир. Тўлиқ контекст, сўз ва образ, образлилик, эстетик онг – буларнинг барчаси муаллиф фикрининг аниқ ифодаланишига ёрдам беради.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

«Лингвопоэтика» как новый раздел филологических наук, изучающий язык художественной литературы, была введена нашими филологами. Поэтический язык произведения искусства интересовал всех, основной предмет изучения современной лингвопоэтики. Полный контекст, слово и образ, образы, эстетическое сознание - всё это помогает сделать точку зрения автора привлекательной.

SUMMARY

"Linguistic poetics" as a new branch of philological sciences, studying the language of fiction, was introduced by our philologists. The poetic language of the work of art are interested everyone, the main subject of the study of modern linguistic poetics. The full context, word and image, images, aesthetic consciousness - all this helps to make the author's point of view attractive.

ГАЗЕТА МАҚАЛАЛАРЫНА ТЕМА ҚОЙҰДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Д.Құрбаниязов – еркин излениўши

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: мавзу, мавзу мохияти, тадқиқот вазифлари, мақола, назария.

Ключевые слова: заголовок, определение темы, функции темы, статья, теория.

Key words: title, topic definition, functional topics, article, theory.

Күнделикли баспасөз оқыўшыларының жәрияланған информацияларды қабыллауы еки басқышлы болады. Биринши басқышта өзін қызықтыратуғын ўақыялар, фактлер хәм т.б. туўралы мағлыўмат алыў ушын газетада жәрияланған белгили бир мақаланы таңлайды. Екинши басқышта сайлап алынған текст туўралы ойлайды хәм қабылдайды. Мақала арқалы берилген информация деталластырылады, анықлық киргизиледи, расшифровка жасалады. Информацияны жеткерий хәм қабыллаў усыллары бойынша үш топарға ажыратып қараў мүмкин. Биринши топарға оқыўшыға бағдарланған вербал кураллар киреди. Оларға анонслар, руб-

Бул қатарларда шайыр аппақ, дақсыз, хеш из түспеген қар менен жаңа дөрелген, хешкимнің нәзери түспеген жырды қатар қойған.

Из түспеген түндеги қардай,

Таза болсын бизиң жанымыз.

Мухаббеттен нурлы жанардай

Алтынланып атсын таңымыз [4].

Ал, бул қатарларда аппақ қар менен инсан жүрегиниң тазалығы қатар қойылған.

Сени аңсап ҳәрдайым, **Киятырман қардайын,**

Баўырыма бассам деп! Әтирап-аппақ, Аспан-көк!... [5].

Жерди ийелеўге ҳәрекет етип киятырған қар менен ярына ериспекши болған ашық қатар қойылған.

Жуўмақлап айтқанда, көркем әдебиет басқа әдебиетлардан көркемликке ийе болуы менен айырылып турады. Оның «көркем әдебиет» дәрежесине жетиуі көркем сөз арқалы болады. Көркемлігі жоқ сөзлер күнделикли сөйлесиуде қолланылатуғын шийки сөз. Оны писирип, қайта ислеп көркемлик дәрежеде инам ететуғын –бул шайыр. Ж.Избасқанов сондай шайырлардың бири-ол әпиўайы биз елестире бермейтуғын деталларды да көркем деталға айландыра алады. Бул орында ол теңеўлерден, әсиресе «пейзажлық теңеў»лерден утымлы пайдалана алған.

Хәзирги ўақыттағы қарақалпақ тил билиминиң алдында турған әҳмийетли ўазыйпалардың бири қарақалпақ шайыр, жазыўшыларының көркем тилин лингвопоэтикалық бағдарда изертлеў болып табылады. Ж.Избасқанов өзине тән стили қәлиплескен, сөз таңлаў шеберлігі жоқары, талантлы шайырларымыздың бири. Оның шығармаларының көркем тилин изертлеў арқалы бүгинги қарақалпақ поэзиясының көркем-эстетикалық дәрежесиниң қаншелли дәрежеде жоқарылағанын аңлаў мүмкин.

рика, тема, киши анонслар, эпиграфлар киреди [1].

Тема оқыўшыға бағдар берийши ең әҳмийетли кураллардың бири есапланады. Газета мақаласының тийкаргы компоненти болып, ол бизиң дыққатымызды өзине тартады, мақала туўралы дәслепки информацияны өзінде саўлелендиреди.

Теманың шеберлік пенен қойылуы оқыўшының мақаланы дәрхал сол ўақытта оқыўы ямаса кейинге қалдырыўына себепши болады. Сонлықтан да мақаланың тексти тема арқалы анықланады, тема күшли позицияны ийелейди.